

DOI 10.31558/2307-2318.2020.1.8

УДК 338.43

Прунцева Г.О., к.е.н., керівник ГО «Інституціональні реформи», докторантка, ННЦ «Інститут аграрної економіки»

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сезонність аграрного виробництва, наявність часового проміжку часу між понесенням витрат та отриманням результатів виробництва, залежність результатів сільськогосподарського виробництва від природнокліматичних умов зумовлюють необхідність державної підтримки товаровиробників та субсидування виробництва. В той же час, значний обсяг субсидій та величезна кількість пільг не завжди забезпечують прибутковість сільськогосподарської діяльності і мають негативний вплив на діяльність аграрних підприємств. На думку деяких дослідників, субсидії приносять більше користі заможним власникам великих земельних ділянок, ніж фермерським господарствам, блокують дію ринкових механізмів і завдають економічної шкоди. Метою статті є аналіз впливу державної підтримки на результати діяльності сільгоспідприємств. У дослідженні використовувалися методи аналізу, порівняння, узагальнення та синтезу. У процесі аналізу було встановлено, що незважаючи на державні стимулюючі програми підтримки вітчизняних сільгоспвиробників, ефективність діяльності аграрних підприємств демонструє негативну динаміку щодо зменшення прибутковості. Виокремлено основні проблеми держпідтримки сільськогосподарських підприємств, серед яких можна виділити недостатній рівень субсидування товаровиробників, обмеженість доступу до кредитів та інвестиційних стимулів, складний доступ малих та середніх виробників до програм підтримки. З метою покращення результатів діяльності сільгоспвиробників важливо забезпечити ефективний контроль за виконанням державних програм, вдосконалити існуючі механізми субсидування та посилити можливість доступу малих та середніх виробників до програм підтримки.

Ключові слова: аграрне виробництво, державна програма, сільськогосподарське підприємство, ринковий механізм, товаровиробник.

Рис. – 2, Табл. – 6, Літ. - 5

Прунцева Г.О.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Сезонность аграрного производства, наличие временного интервала между понесенными затратами и результатами деятельности, зависимость сельскохозяйственного производства от природно-климатических условий обуславливают необходимость государственной поддержки товаропроизводителей и субсидирования производства. В то же время, значительный объем субсидий и огромное количество льгот не всегда обеспечивают доходность сельскохозяйственной деятельности и имеют негативное влияние на деятельность аграрных предприятий. По мнению некоторых исследователей, субсидии приносят больше пользы богатым владельцам крупных земельных участков, чем фермерским хозяйствам, блокируют действие рыночных механизмов и наносят экономический ущерб. Целью статьи является анализ влияния государственной поддержки на результаты деятельности сельхозпредприятий. В исследовании использовались методы анализа, сравнения, обобщения и синтеза. В процессе анализа было установлено, что несмотря на государственные стимулирующие программы поддержки отечественных

сельхозпроизводителей, эффективность деятельности аграрных предприятий демонстрирует негативную динамику по уменьшению прибыльности. Выделены основные проблемы господдержки сельскохозяйственных предприятий, среди которых недостаточный уровень субсидирования товаропроизводителей, ограниченность доступа малых и средних производителей к программам поддержки. С целью улучшения результатов деятельности сельхозпроизводителей важно обеспечить эффективный контроль за выполнением государственных программ, усовершенствовать существующие механизмы субсидирования и усилить возможность доступа малых и средних производителей к программам поддержки.

Ключевые слова: аграрное производство, государственная программа, сельскохозяйственное предприятие, рыночный механизм, товаропроизводитель.

Pruntseva G.

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES STATE SUPPORT

Farmers need state support and subsidies due to the seasonality of agricultural production, the existence of a time gap between the costs incurred and the production results, the dependence of agricultural production on natural climatic conditions. At the same time, a large amount of subsidies and a huge number of benefits don't always ensure the profitability of agricultural activities and have a negative impact on the activities of agricultural enterprises. According to some researchers, subsidies are more beneficial to wealthy owners of large tracts of land than to farms. Government support programs block market mechanisms and cause economic damage, in particular contributing to inefficient land use and overproduction. The purpose of the article is to analyze the effectiveness of state support for agricultural enterprises. The study used methods of analysis, comparison, generalization and synthesis.

As a result of the analysis, it was found that despite state incentive programs to support domestic agricultural producers, the efficiency of agricultural enterprises shows a negative trend in reducing profitability. Among the main problems of state support for agricultural enterprises, we can highlight the insufficient level of subsidization of producers, problems with the receipt of budgetary funds and insufficient information support of farmers about existing state support programs. Many researchers also highlight other problems of the state support system, such as duplication of existing programs, lack of economic effect and difficult access of small and medium-sized enterprises to support programs. In order to improve the profitability of agricultural enterprises, it is important to ensure effective control over the implementation of state support programs, to improve existing subsidy mechanisms and to increase the access of small and medium agricultural enterprises to state programs.

Key worlds: agricultural enterprises, support programs, state support.

Постановка проблеми. Виробництво високоякісної продукції з використанням органічних добрив, дотриманням етичних норм, екологічних стандартів та принципів сталого розвитку потребує значних інвестицій, які багатьом фермерами та малим і середнім сільськогосподарським підприємствам недоступні. Сезонність аграрного виробництва, наявність часового проміжку часу між здійсненням витрат та отриманням результатів виробництва, залежність результатів сільськогосподарського виробництва від природнокліматичних умов зумовлюють необхідність державної підтримки товаровиробників та субсидування виробництва. В той же час, значний обсяг субсидій та величезна кількість пільг не завжди забезпечують прибутковість

сільськогосподарської діяльності і мають негативний вплив на діяльність аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень. У звіті “Towards a common food policy for the European Union” IPES FOOD наголошується, що країни-члени ЄС мають принципово трансформувати сільськогосподарську політику у зв'язку з серйозними системними і взаємопов'язаними проблемами, які здійснюють вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств. Зокрема через ерозію та негативний вплив інших факторів країни Євросоюзу щороку втрачають майже 970 млн тонн ґрунтів, азотні добрива та пестициди зумовлюють втрату біорізноманіття, аграрне виробництво є джерелом формування та викидів парникових газів у повітря, використовувані у виробництві хімічні речовини негативно впливають на здоров'я людей через продукти харчування, забруднені водні джерела та харчові упаковки [1]. Крім того, фермери у Євросоюзі мають жорсткі стандарти щодо умов виробництва і забезпечення високої якості сільськогосподарської продукції, що зумовлює необхідність понесення значних витрат на дотримання положень нормативно-правових актів. А лібералізація світових ринків підвищує конкуренцію та призводить до появи на світовому аграрному ринку дешевої продукції поганої якості, що здійснює негативний вплив на конкурентоспроможність європейських товаровиробників. Таким чином, вирішення проблем, з якими стикаються європейські фермери, потребує удосконалення існуючої аграрної політики та забезпечення необхідної фінансової підтримки діяльності суб'єктів аграрного ринку.

На думку деяких науковців, діяльність сільгоспвиробників не є більш ризиковою, ніж діяльність підприємців у інших галузях, і тому аграрній галузі не потрібен значний обсяг державної підтримки. Американський науковець К. Едвард зазначає, що державна підтримка сільського господарства здійснює негативний вплив на економіку країни та функціонування сільгоспвиробників, оскільки пільги та субсидії не спонукають фермерів застосовувати інновації, впроваджувати заходи щодо скорочення та оптимізації витрат, диверсифікації виробництва та інші заходи, що необхідні для ефективної діяльності сільськогосподарських виробників у конкурентному середовищі. К. Едвард зазначає, що заможні товаровиробники стають ще заможнішими, а малі та середні сільгосппідприємства занепадають. Субсидії приносять більше користі заможним власникам великих земельних наділів, ніж фермерським господарствам, оскільки у США функціонує ринок землі і більша частина (54%) сільськогосподарських угідь здається в оренду. Науковець також підкреслює, що у інших галузях економіки компанії самостійно збалансовують та мінімізують ризики і застосовують інновації для оптимізації затрат. Державні програми допомоги, на думку дослідника, притупляють дію цих ринкових механізмів і завдають економічної шкоди, зокрема сприяють неефективному землекористуванню, вибору для вирощування сільськогосподарських культур, перевиробництву та призводять до недостатнього контролю та неефективного планування витрат. Науковець підкреслює, що державні програми допомоги у аграрній галузі створюють «моральну небезпеку» для сільгоспвиробників. Вони спонукають фермерів приймати такі рішення, які збільшують розмір субсидій, а не забезпечують розвиток та підвищення ефективності підприємницької діяльності [2]. І. Мітчелл та А. Бейкер також виокремлюють негативний вплив державної підтримки аграрної галузі на діяльність сільгоспвиробників. Дослідники зазначають, що на фоні існуючих глобальних проблем, зокрема зміни клімату, соціально-економічної нестабільності та міграції, існують кращі напрями використання мільярдів євро, ніж на сільськогосподарські субсидії, які стримують розвиток аграрної галузі. Вчені також підкреслюють, що

підтримка Європейським Союзом розвитку сільського господарства своїх країн-членів є перешкодою для функціонування аграрного виробництва в багатьох інших країнах світу [3]. Щодо ситуації в українському аграрному секторі, то О. Нів'євський та К. Дейнінгер зазначають, що поточні субсидії в основному пов'язані із відшкодуванням вартості ресурсів, що спотворює ринкові стимули. А результати досліджень говорять про те, що субсидії призводять до зниження продуктивності та ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, обмежуючи таким чином перспективи зростання агросектору [4]. Отже, виходячи із результатів аналізу, здійснених провідними науковцями, можна зробити висновок, що державна підтримка аграрної галузі може мати негативний вплив як на діяльність сільгоспвиробників, так і на стан світового продовольчого ринку.

Мета статті. Метою статті є аналіз ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Діяльність підприємств аграрної галузі України демонструє негативну динаміку щодо зменшення прибутковості. Незважаючи на те, що обсяг реалізованої продукції аграрними підприємствами за період з 2015 року по 2018 рік зріс на 31,2%, кінцеві результати діяльності відображають негативну динаміку. Відповідно до статистичних даних, чистий прибуток аграрних підприємств за 2015-2018 рр. зменшився на 31846,5 млн грн, кількість прибуткових підприємств знизилася на 2,2%, а рівень рентабельності всієї діяльності зменшився на 28% (табл. 1).

Таблиця 1

**Показники оцінки діяльності підприємств
сільського, лісового та рибного господарства України**

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої продукції, млн.грн	220163,3	372033,4	414799,9	467636,1	540509,3
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	20,6	41,7	32,4	22,4	13,7
Чистий дохід від реалізації продукції, млн грн	214972,5	366966,4	402597,4	452760,1	528657,8
Разом чисті доходи, млн. грн	262207,8	451008,4	456910,9	499974,9	588554,0
Кількість суб'єктів господарювання, од	75660	79284	74620	76593	76328
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	733,4	642,6	658,8	635,7	626,1
Обсяг виробленої продукції, млн. грн	286905,6	416620,0	474884,1	524120,7	616094,0
Чистий прибуток (збиток), млн. грн	21481,3	102849,1	90613,2	68858,5	71002,6

Джерело: Державна служба статистики України

Для підтримки аграрних підприємств в Україні діють спеціальні програми державної підтримки, які фінансуються як із загального фонду, так і спеціального фонду державного бюджету. Відповідно до даних, представлених Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, рівень державного фінансування аграрної галузі за період 2015-2019 рр демонструє суттєве зростання. За аналізований період кількість запланованих видатків збільшилась майже у 4 рази (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансування видатків по Мінагрополітики, млрд. грн.

Фінансування видатків	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Загальний фонд бюджету	1658,5	1652,3	5565,6	10689,8	5909,0
Спеціальний фонд бюджету	530,2	459,6	3876,7	1385,9	2671,7
Всього	2188,7	2111,9	9442,3	12075,7	8580,7

Джерело: Інформаційно-аналітичний портал АПК України, Закони України

Суттєво збільшився обсяг видатків загального фонду бюджету України. За період 2014-2018 рр запланований розмір фінансування зріс на 32%. Збільшення фінансування відбулось за рахунок значного росту видатків на підтримку галузі тваринництва, хмелярства та забезпечення діяльності установ в системі АПК і діяльності Аграрного фонду (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл видатків загального фонду бюджету України, млн. грн.

Класифікація видатків та кредитування державного бюджету	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Міністерство аграрної політики та продовольства України, млрд. грн	3428,6	1658,5	1652,3	5565,6	10689,8
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	-	300000	285000	300000	66000
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	-	-	-	55000	-
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	-	-	-	-	150000
Організація і регулювання діяльності установ в системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду	16432,5	15924,6	49270,1	74504,7	86409
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	-	-	-	75000	300000
Державна підтримка галузі тваринництва	-	250000	30000	170000	3021000
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	-	-	-	1473000	695000
Інші видатки, млрд. грн	3412,2	1092,6	1288,0	3418,1	6371,4

Джерело: Інформаційно-аналітичний портал АПК України, Закони України

Щодо видатків спеціального фонду бюджету України, то розмір фінансування видатків цього фонду зменшився на 52,5%. Суттєво знизилися витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом

об'єктів державного цінового регулювання інтервенційного фонду (табл. 4). А деякі програми почали фінансуватись із загального фонду бюджету, зокрема програми з підтримки галузі тваринництва, розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними.

Таблиця 4

Розподіл видатків спеціального фонду бюджету України, млн. грн.

Класифікація видатків та кредитування державного бюджету	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Міністерство аграрної політики та продовольства України, млрд. грн	2 920,5	530,2	459,6	3 876,7	1 385,9
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	5000,0	5000	5000	5000	5000
Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду	100000,0	100000	100000	51400	52200
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	100000,0	-	-	-	-
Державна підтримка галузі тваринництва	888010,7	-	-	-	-
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	-	-	-	3301300	-
Організація і регулювання діяльності установ в системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду	-	-	-	-	42000
Інші видатки, млрд. грн	1827,5	425,2	354,6	519,0	1286,7

Джерело: Інформаційно-аналітичний портал АПК України, Закони України

Отже, збільшення видатків держбюджету на Міністерство аграрної політики та продовольства України не забезпечує стрімке зростання ефективності діяльності аграрних підприємств. Досліджуючи взаємозв'язок між рівнем державного фінансування галузі та результатами діяльності аграрних підприємств України можна зробити висновок, що існує обернена залежність між показниками. На рисунку 1 можна побачити прямо протилежні тенденції щодо зміни показників. За допомогою економіко-математичного інструментарію ми розрахували коефіцієнти детермінації, рівняння функцій та побудували тренди лінійної регресії. Розраховані коефіцієнти детермінації (R^2) мають достатньо високий рівень значення $R^2 > 0,8$ і говорять про те, що побудовані лінійні тренди на 86,48% та 88,19% відображають тенденції щодо зміни показників.

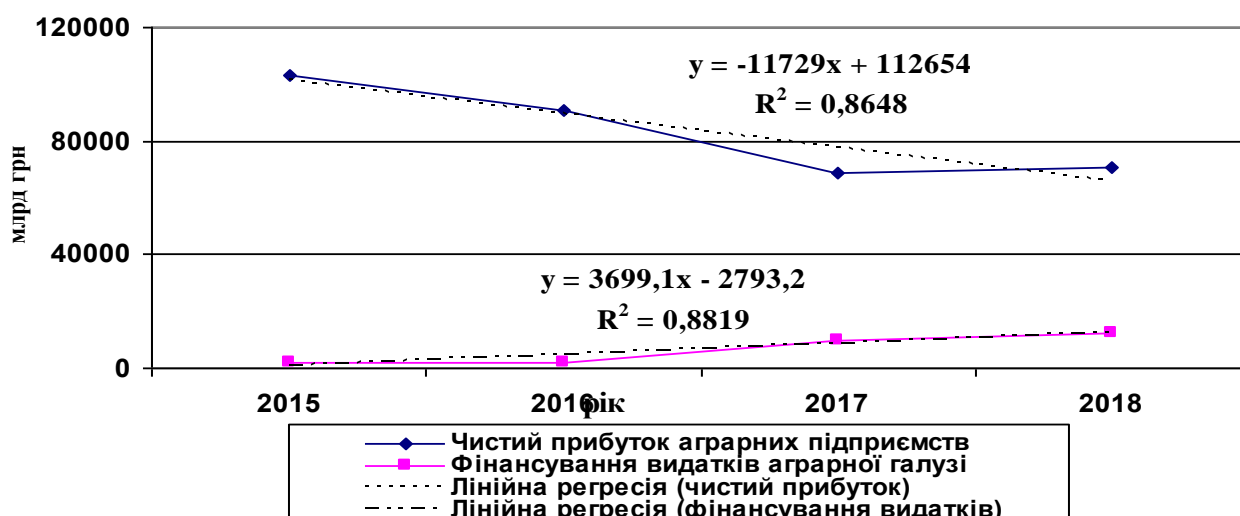

Рисунок 1 - Аналіз результатів діяльності аграрних підприємств та видатків Державного бюджету України на аграрну галузь

Джерело: побудовано автором

З метою проведення більш детального аналізу щодо залежності між показниками проведемо кореляційно-регресійний аналіз і побудуємо кореляційне поле (рис. 2).

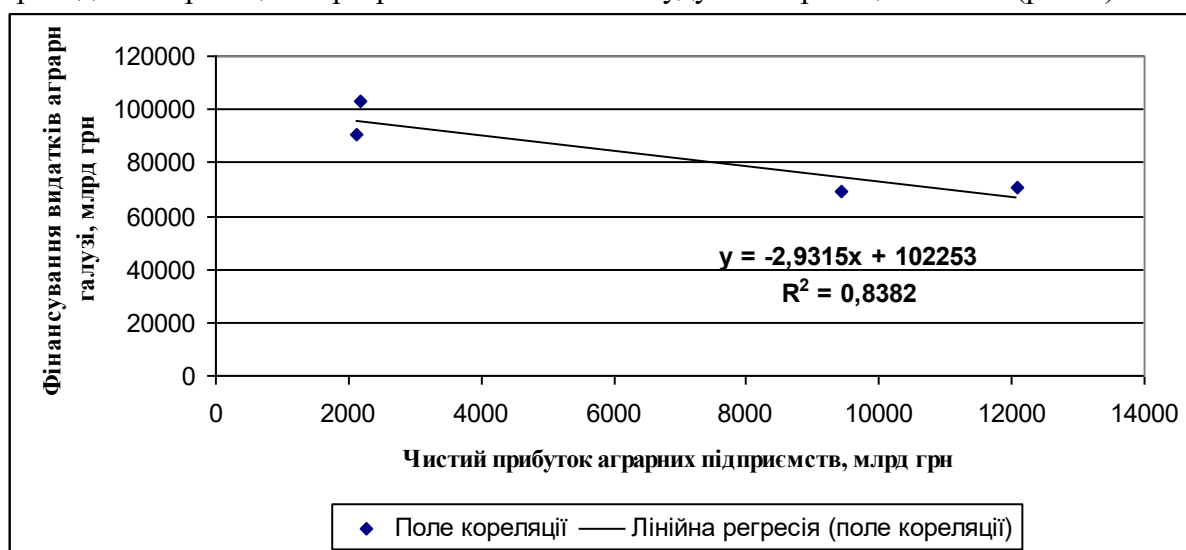

Рисунок 2 - Графік залежності результатів діяльності аграрних підприємств від видатків Державного бюджету України на аграрну галузь

Джерело: побудовано автором

Проведений аналіз показав, що між показниками існує достатньо сильний взаємозв'язок. Коефіцієнт кореляції дорівнює $R = -0,916$ і показує що тіснота зв'язку між показниками висока, а зв'язок зворотній, що і було нами раніше припущено на підставі аналізу трендів лінійної регресії на рисунку 1. Коефіцієнт детермінації дорівнює $R^2 > 0,8382$ і говорить про те, що 83,82% зміни чистого прибутку аграрних підприємств обумовлено державним фінансуванням галузі. А отримане рівняння говорить про те, що збільшення видатків держбюджету на фінансування аграрної галузі у розмірі 1 млрд грн. призведе до зменшення чистого прибутку аграрних підприємств на 2,93 млрд грн. Дане

значення може бути обумовлено як неефективністю здійснюваних заходів щодо підтримки сільгоспвиробників, так і теорією щодо неефективності субсидування аграрного виробництва. Нагадаємо, американський дослідник К. Едвард у результаті проведених досліджень встановив, що субсидування аграрного виробництва здійснює негативний вплив на результати діяльності сільгоспвиробників, оскільки змушує фермерів направляти зусилля на отримання якомога більше субсидій та іншої державної допомоги, а не залучати інвестиції, впроваджувати інновації та вести активну конкурентну боротьбу у ринковому середовищі з метою збільшення прибутку та розвитку бізнесу.

Отже, незважаючи на державні стимулюючі програми підтримки вітчизняних сільгоспвиробників, ефективність діяльності аграрних підприємств демонструє негативну динаміку щодо зменшення прибутковості. Серед основних проблем держпідтримки сільськогосподарських підприємств можна виділити недостатній рівень субсидування товаровиробників, проблеми з надходженням бюджетних коштів і недостатнє інформаційне забезпечення сільгоспвиробників щодо існуючих програм держпідтримки. О. Нів'євський та К. Дейнінгер зазначають, що основними проблемами державної підтримки сільськогосподарських підприємств України є хаотичне формування програм підтримки, системне недофінансування і недовиконання програм, спрямованість програм на підтримку великих аграрних підприємств, обмеженість доступу до кредитів та інвестиційних стимулів. До важливих недоліків системи держпідтримки дослідники також відносять дублювання існуючих програм, відсутність економічного ефекту та складний доступ малих та середніх виробників до програм підтримки. О. Нів'євський та К. Дейнінгер акцентують увагу на важливості створення реєстру фермерів, який має дозволити підвищувати цілеспрямованість державної підтримки сільгоспвиробників [4]. Виявлені недоліки говорять про те, що важливо забезпечити ефективний контроль за виконанням програм держпідтримки сільгоспвиробників, вдосконалити існуючі механізми субсидування та посилити можливість доступу малих та середніх виробників до держпрограм.

На діяльність аграрних підприємств країн ЄС також здійснюють вплив негативні фактори. Серед основних проблем європейських товаровиробників можна виділити низький рівень доходів малих та середніх сільгоспвиробників, недостатній обсяг інвестицій у R&D, старіння населення, відсутність доступу новим учасникам ринку до капіталу та землі [5].

Таблиця 5

**Показники оцінки функціонування
сільськогосподарської галузі у країнах ЄС**

Показник	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Валова додана вартість сільськогосподарської галузі, млн. євро	169607,99	167513,28	188284,87	181966,28	188113,41
Виробництво сільськогосподарської продукції за цінами виробника, млн. євро	413118,83	402291,83	426548,35	429435,20	438771,57

Продовження таблиці 5

Індикатор доходу від сільськогосподарської діяльності, індекс (2010=100)	109,81	111,96	125,56	120,88	123.10
Виробництво продукції рослинництва за цінами виробника, млн. євро	213938,00	209604,12	217182,92	223124,88	227341,51
Виробництво продукції тваринництва за цінами виробника, млн. євро	162626,76	156911,38	173046,03	168874,94	173606,32

Джерело: Eurostat

Незважаючи на позитивну тенденцію щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції у 2015-2019рр, валова додана вартість сільськогосподарської продукції у 2019 році у порівнянні з 2015 роком зменшується на 171,46 млн євро. Також можна побачити зменшення індикатору доходу від сільськогосподарської діяльності у 2017-2019 рр на 2,46 пунктів. Варто відмітити, що зменшення індикатору доходу відбувається на фоні збільшення субсидій на основні товари сільськогосподарського виробництва (табл. 6)

Таблиця 6

Показники оцінки розвитку рослинництва у ЄС

Показник	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Виробництво зернових культур					
Виробнича вартість за цінами виробника, млн. євро	49950,69	43067,20	45908,18	47509,31	51078,64
Субсидії на продукцію, млн євро	322,77	348,50	333,24	336,90	351,33
Виробництво пшениці					
Виробнича вартість за цінами виробника, млн. євро	26514,43	20895,08	23001,65	22842,95	25249,07
Субсидії на продукцію, млн євро	214,70	231,53	219,37	213,19	227,05
Виробництво жита та месліна					
Виробнича вартість за цінами виробника, млн. євро	962,11	797,48	961,65	896,89	1233,19
Субсидії на продукцію, млн євро	4,93	4,37	3,81	3,30	6,14

Джерело: Eurostat

Аналізуючи дані, представлені у таблиці 6, можна припустити, що зменшення доходу сільгоспвиробників може бути пов'язано із збільшенням виробничої вартості сільгосппродукції. Отже, на основі проведеного аналізу функціонування сільськогосподарських підприємств у країнах-членах ЄС можна підтвердити отримані раніше припущення щодо відсутності прямого впливу розміру субсидій на результати діяльності аграрних підприємств.

Висновки. Проведений аналіз впливу державного фінансування аграрної галузі на результати діяльності сільськогосподарських підприємств показав, що незважаючи на державні стимулюючі програми підтримки вітчизняних сільгоспвиробників, ефективність діяльності аграрних підприємств демонструє негативну динаміку щодо зменшення прибутковості. У результаті проведеного кореляційно-регресійного аналізу щодо наявності взаємозв'язку між державним фінансуванням галузі та результатами діяльності аграрних підприємств встановлено, що між показниками існує зворотній зв'язок, а збільшення видатків держбюджету на фінансування аграрної галузі у розмірі 1 млрд грн. призведе до зменшення чистого прибутку аграрних підприємств на 2,93 млрд грн. Проведений аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств країн-членів ЄС підтвердив припущення щодо відсутності прямого впливу розміру субсидій на результати діяльності аграрних підприємств. Таким чином, з метою покращення результатів діяльності сільгоспвиробників важливо вдосконалити існуючі механізми субсидування, встановити ефективний контроль за виконанням програм держпідтримки аграрного виробництва та посилити можливість доступу малих та середніх виробників до держпрограм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Shutter, O., Jacobs, N., Clement, Ch., Ajena, F. (2019). Towards a common food policy for the European Union, URL: https://www.agroecology-europe.org/wp-content/uploads/2019/02/CFP_FullReport.pdf (access date December 28, 2020)
2. Edwards, Ch. (2018). Agriculture subsidies. URL: <https://www.downsizinggovernment.org/agriculture/subsidies> (access date February 02, 2020)
3. Mitchell, I., Baker, A. (2019) New Estimates of EU Agricultural Support: An “Un-Common” Agricultural Policy. URL: <https://www.cgdev.org/publication/new-estimates-eu-agricultural-support-un-common-agricultural-policy> (access date December 24, 2019)
4. Nivievskiy, O., Deininger, K. (2019). How to make current agricultural fiscal support more efficient. URL: <https://voxukraine.org/en/how-to-make-current-agricultural-fiscal-support-more-efficient/> (access date January 30, 2020)
5. Modernising&simplifying the CAP. Economic challenges facing EU agriculture. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/eco_background_final_en.pdf (access date November 21, 2019)